

Жусупбеков А.

НУРМОЛДО, ЖЕҢИЖОК, БАРПЫНЫН ТОЙДОГУ АЙТЫШЫ

Жусупбеков А.

АЙТЫШ НУРМОЛДО, ЖЕҢИЖОКА И БАРПЫ НА ПРАЗДНИКЕ

УДК: 398.1; 298.22.

Жез таңдай ырчы Жеңижоктун кайсы акынга айтышка түшсө дагы даярдыксыз эле «кокусунан» болгонун көп учуратабыз. Бул айтышта деле Ташкулдун тоюна Жеңижок Ташкул байдын уруксаты, кеңеши, макулдугу менен жарчылыкты аксакалдата Нурмолдого бергенде:

«Аргымак аттай арыштап,

Атан төөдөй чоң болуш».¹ Деп келе жатканда Жеңижок сөздү илгиртпей илип алып: Асылым датка болушту,

Айбанга теңеп айтасың,
Айнып кеттиң, Нурмолдо,
Арканды көздөй кайтасың.
Төрөдөй айкөл адамды,
Төөгө теңеп айтасың.
Дөөрүп кеттиң Нурмолдо,

Төмөндү карай кайтасың!..² деп, андан нары Сулайманкул датканы баш кылып жарчылыктын салты боюнча алардын атагын, байлыгын, даңазасын көтөрүп, башталган жаңы тойго келгендерди элге тааныштырып, ырдап жатканда Жедигерлик Семетей болуш Сулайманкул даткага кайрылып: «Той башталгандан бери Жеңижоктун тойго жарчы болуп жүргөнүн, өзү менен кошо Барпы деген ырчыны ала келгенин, Барпыга кезек берүүсүн өтүнүп, жанынан ортого пул таштап, калгандары да андан кем эмес өз үлүштөрүн кошуп, сөз кезегин Барпыга бергенде: «Болуш, улуулата келсин, Жеңижок акын таш койсо таш коёюн, кыш койсо кыш коёюн» дегенде Сулайманкул датка: «Андай болсо Жеңижок сен башта» деп, уруксат берип жиберип, анан Жеңижок табышмактуу ырынан баштап:

Жети кабат асманды,
Жайгаштырган ким экен?
Жансыз жаткан Жер бетин,
Жашыл кылган ким экен?
Жер, Ааламды суктантып,
Асыл кылган ким экен?
Тамашасы керемет,
Таңдандырган ким экен?
Бирде Күндү көрсөтүп,
Кайра түндү көрсөтүп,
Кыймылдаткан ким экен?
Абад кылып гүлдөтүп,
Шаңдандырган ким экен?..³

Жеңижоктун өзүнүн айтыштагы өнөктөшүнө Барпы менен Жедигер элиндеги айтыштан кийин, экинчи жолу тагдыр буйруп, кездешип жаткандан кийин, өзүнүн сүйгөн, айтыштагы ыкмасы – табышмактуу ырдан баштаганы ошондон болсо керек. Бирок, анын өнөктөшү – Барпы дагы баралына келген чагы окшобойбу. Жеңижоктун суроо табышмагын күттүрбөй эле ошол замат:

«А, жети кабат Асманды,
Жайгаштырган бир кудай.
Жер бетини кут кылып,
Жер бетиге жуп кылып,
Эркек менен ургаачы,
Экөөбүнү туш кылып,
Бириге-бирин жуп кылып,
Эл жараткан бир кудай.
Тамашасы керемет,
Таңдандырган Жер болот.
Бирде Күндү көрсөтүп,
Кайра Түндү көрсөтүп,
Кыймылдаткан Жер болот.
Абат кылып гүлдөтүп,
Шаңдандырган эл болот.»⁴

Жогорудагы ырдан көрүнүп тургандай Жеңижоктун табышмагына Барпы толугу менен жооп берди. Барпынын жообуна канагат алган Жеңижок дагы табышмакты ушундай эле нукта улантат:

«Асман Жердин арасын,
Алыс кылган ким экен?
Күн нурун көктөн чачтырып,
Калыс кылган ким экен?
Боло турган тагдырды,
Турмуштагы жазмышты,
Көрүп турган ким экен?
Акыл менен чечмелеп,
Бөлүп турган ким экен?
Буйругуна жазмыштын,
Көнүп турган ким экен?
Азезилди таш менен,
Уруп турган ким экен?
Мусулмандын көңүлүн,
Буруп турган ким экен?».⁵

Барпы Жеңижоктун бул табышмагына да Жеңижок айтып бүтөрү менен шашпай, сүрдөбөй, таамай өзүнө мүнөздүү стилин сактап жооп бергенин көрөбүз:

«А, асман жердин арасын,
Алыс кылган бир кудай.
Күн нуруну теккиз тийгизип,

¹ «Акындар» сериясынын Залкар акындар Жеңижок-2-тому, Бишкек, «Шам»-1999, 174-289-беттер.

² Ушул эле китепте. А. Ж.

³ Мындан наркы келтирилген мисалдардын бардыгы ошол эле китепте. А.Ж.

⁴ Ошол эле китепте.174-289-беттер. А. Ж.

⁵ Ошол эле китепте. А. Ж.

Калыс кылган бир кудай.
Боло турган тагдырды,
Турмуштагы жазмышты,
Көрүп турган бакшы дейт.
Буйругуга жазмыштын,
Көнүп турган панда дейт.
Азезилди таш менен,
Уруп турган паришта.
Мусулмандын көөнүнү,
Буруп турган бейиш да.
Шуну Барпы чечпесе,
Жуда болот кайышта!»⁶

– Жеңижок, Барпынын такалбай «бирөө шыбырап тургансып» тез, тура жооп бергенине кубанып, табышмактын багытын – канаттууларга байланыштырып собол таштайт:

«Шыбактуу жерди жайлаган,
Шынаарлап көктө сайраган.
Даракка барып конбогон,
Кыш түшсө таштап кетпеген,
Куш чечени кайсы экен?
Токойлуу жерди жайлаган,
Толукшуп жайда сайраган.
Топурак жерди баспаган,
Кептин бары ушунда,
Кайып болгон кышында,
Куш акыны кайсы экен?»..⁷

Жеңижоктун бул суроо – табышмагына да Барпы такалбай жооп берет:

«Шыбактуу жерди жайлаган,
Шынаарлап көктө сайраган.
Даракка барып конбогон,
Кыш түшсө таштап кетпеген,
Куш чечени торгойдур.
Чечпеген шуну оңбойттур.
Токойлуу жерди жайлаган,
Толукшуп жайда сайраган.
Гаптин бары ушунда,
Гайып болгон кышында,
Акын булбул өзүдүр,
Анжияндык Барпы акын,
Таап айткан сөзүдүр!»⁸

Жеңижоктун койгон суроосуна Барпы өзүнүн канаттуулар, паренделер жөнүндө түшүнүгүнүн кенен экендигин билдирип, жооп берип салды. Бул жагынан Барпыны ала албасына түшүнгөн Жеңижок, табышмактын маани багытын буруп, ата-энеге байланыштырып, аракет жасап, дагы собол түйүндү ортого таштады:

«Кара-Тоонун төбөсүн,
Кар басканы не болот?
Кайнар булак кашатын,
Суу басканы не болот?
Кырка турган катар таш,
Ураганы не болот?
Түбү менен чынардын,
Сулаганы не болот?
Кара-Тоонун башынан,

Күнүң батты не болот?
Ала-Тоонун башынан,
Айың батты не болот?»

Суроо оной эмес экени көрүнүп турат. Бирок, Барпы да кем калышпай өнөктөшүнүн суроосуна бурчатпай, токтолбой дароо эле жооп берип салды, ансыз айтыштын шарты бузулмак:

«Кара-Тоонун төбөсүнү,
Кар басканын сураган:
Кара болгон чачыңдын,
Ак болгону эмеспи!
Кайнар булак кашатын,
Суу басканын сураган,
Аккан көз жаш эмеспи.
Кырка турган катар таш,
Ураганын сураган,
Тиш түшкөнү эмеспи.
Түгү менен чынардын,
Сулаганын сураган,
Арка болгон атаңның,
О дүйнө көздөй жол тартып,
Аттанганы эмеспи!
Ала-Тоонун башыдан,
Айың баты дегениң,
Ак сүт берген энениң,
Аттанганы эмеспи!».

Төкмө акындардын башкалардан өзгөчөлүгү: өнөктөшүнүн айтып жаткан, берилип жаткан суроолорду ошол замат ыр кылып, оозунан чыгар замат, көпчүлүк элдин көзүнчө шар ырга айландырып, берилген суроолордун катарын бузбай, бир сөзүн да унутта калтырбай логиканы бекем сактап айтыша берет эмеспи. Бул жагынан алганда Барпынын да Жеңижоктун да тажрыйбасы мол болуу менен, алардын эске тутуу жөндөмү укмуштуудай күчтүү болгон.

Эми, Барпынын суроолорго жооп бергенин угуп, көрүп, бир четинен чын ыкыласы менен ыраазы боло, эркелеткендей Жеңижок: «Баракелде Барпы ырчым, баа жетпеген сарт ырчым» деп, анын кийген кийимине карата бир серпип өттү. Өнөктөшүн көпчүлүк элдин астында дагы бир жолу көтөрө чалды. Эми, минтип, кубалашып, айтыша берсе, өнөктөшүнүн бул жагынан жемин алдырбасына терең түшүндү да «же нары же бери кылайын» деп, «акыркы чабуулга» өттү. Өткөндө да суроолорду күн мурунтан камдап алгандай, үстү-үстүнө жаадырып, Барпынын сабатсыздыгынан пайдаланып, ал эми сабатсыз адам шарыяттын мусулман тутунган жол-жобосун ийне-жибине чейин табышмактантып, алым-сабак айтыша берсе бул жагынан абийир таба албасына түшүнүп, ошон үчүн өнөктөшүнүн жөндөмүн эсепке алып, салмактап, таразалап, анан Жеңижоктун өз сөзү менен айтканда: «Бир аз көктүгүн карматып», чабуулга өтөт эмеспи!..

– Андан нары Жеңижок өзүнүн турмуштагы байкагандарын, мусулман дини, шарыяттын айрым жоболорун, табышмакка айлантып, ырды кара нөшөрдөй төгүп, жаалданып, өзүндө болгон бардык күч-дареметти, мүмкүнчүлүктү жумшайт. Канткен менен башынан далай айтыштарды өткөргөн Жеңижок жогоркудай көп суроолорду, көп чиеленген

⁶ Ошол эле китепте. А.Ж.

⁷ Ошол эле китепте. А.Ж.

⁸ Ошол эле китепте. А.Ж.

табышмактуу суроолорду бекеринен бербеген болуу керек. Натыйжада, Жеңижок күткөндөй болуп, Барпы да эрдик жасап, чөгөлөй олтура калып, адеп сактап: «Кечиресиздер агайиндер, мен Жеңижоктун ырыга, табышмагыга жооп бере албаймын, мусулманчылыкка окуган эмес эдем, илимим жок, туура эмес жообуну берсем, шарият илими уруп кететтер, мен жооп бербей як жеңилдим!» деп мойнуна алганга аргасыз болот.

Ошондо Жеңижок: «Бирок, Барпы балам деле жакшы ырчы! Мен да көктүгүмдү карматтым окшойт, катуураак айтып койдум көрүнөт. Анткени менен Жеңижок – Барпы эмес, Барпы – Жеңижок эмес! Булбулдун тили – торгойдо эмес, торгойдун тили - күкүктө эмес! Ар кимиси өз-өз тилинде жакшы» деп, анан өзүнүн суроолуу табышмагын чечип, анан биротоло өнөктөшүнө карата өзүнүн мындан наркы мамилесин, кандай ырчы экенине:

– Макмалга сайган түр элем,
Манаттай чөпкө бүр элем.
Оозунан ыры төгүлгөн,
Ордолуу журтка гүл элем.
Каршы чыккан акынга,
Кабыландай сүр элем.
Бакшыдай жиниң кактымбы,
Барпы сен, мага ким элең?!..
Кактаган эттин сөлү элем,
Кадырлуу үйдүн төрү элем.
Казак кыргыз ичинде,
Калкыган дайра көл элем.
Кара жаак акынга,
Качырган сырттан бөрү элем!
Кантээр экен деп койсом,
Каадаланып ырдайсың,
Сен карайлаган көр элең!
Каргыма калтар сен болсоң,
Кастарлап сени жең кылбайм.
Каңкылдап ырдайт экенсиң,
Катарыма тең кылбайм!..
Адырда калтар сен болсоң,
Ардактап тонго жең кылбайм.
Аңкылдап ырдайт экенсиң,
Акын деп сени тең кылбайм!⁹

Ошентсе дагы улуу адамдар улуу бойдон кала берет окшобойбу. Жеңижоктун улуу талант, жакшы адам экендигин Барпынын өзү да танган эмес, ал өзүнүн: «Мен көргөн күндөр» аттуу поэмага тете, көлөмдүү чыгармасында Жеңижок тууралуу минтип эскерет:

Барпы: «Бир күнү Жеңижокко кез келиштим,
Ырдашып нечен сөздү теңшерештим.
Жеңижок: «Сен болосуң акын» деди,
Бала ырчы аталасың акыр деди.
Кааласаң Токтогулга баргын деди,
Акындык чын нускасын алгын деди.
Ырдадың көргөн күнүң, бали балам,
Сөзүңдү абдан угуп, кандым» деди».

– Жеңижоктун Барпыга карата жогоркудай эркелетип: «Бала ырчы аталасың!» дегенинде эле

канчалык урматтоо сезими, жогору берген баасы жаткандыгын түшүнүү кыйын эмес! Эмесе, жогоруда сөздүн оңтою, ыгы келип турганда Барпы: «Ошондо мен Жеңижокту минтип жендим эле!» деп ооз көптүрө мактанып айтып койсо, анын оозунан кумдай агылган ырын ким токтото алмак эле? Бирок, андай «ыйманына камчы чаап», ыймансыздыкка барууга тигил же бул инсандын арбагына шек келтирүү, курулай атак-даңкка жулунуу Барпы, Корголго окшогон улуу акындардын көңүлүнө туура келбеген жат көрүнүш экендигин, ага адамдык, инсандык акындык аброю, абийири жол бербегендигин түшүнүш кыйын эмес деп ойлоймун.

Адабият:

1. «Акындар» сериясынын Залкар акындар Жеңижок-2-тому, Бишкек, «Шам»-1999, 174-289-беттер.

⁹ Сузак районунун Жийде айылынын тургуну Кочкор Амираевдин өз оозунан жазып алдым. А. Ж.